

Qərbi Azərbaycana qayıdış: milli ideyanın əsas hədəflərindən biri

Qafqazın sərt dağları və qədim çayları kimi, bu bölgənin yaddaşı da dərin, çoxqatlı və keçilməzdir. Bu yaddaşın ən ağır qatlarından biri isə Qərbi Azərbaycan məsələsidir. Qərbi Azərbaycan bu gün təkcə tarix kitablarının səhifələrində deyil, yüz minlərlə insanın ürərində yaşayan qədim bir coğrafiya kimi varlığını qoruyur. Əsrlər boyu bu torpaqlarda kök salmış toplumun taleyi XX əsrin sarsıntılı ilə dəyişdi, lakin yaddaş və kimlik dəyişmədi; sadəcə, həsrət böyüdü.

Bu həsrətin içində gizlənən əsas sual isə hələ də cavabını gözləyir: bu düşünün açarı haradadır?

Tarixin bağladığı, ədalətin açmalı olduğu düşyün

Qərbi Azərbaycanın boşaldılması təkcə bir ərazinin dəyişməsi deyildi, bir mədəniyyətin, bir həyat tərzinin, bir yaddaşın kökündən qoparılması demək idi. İrəvandan Göycəyə, Zəngibasardan Vedibasara qədər geniş bir ərazidə əsrlərlə yaşayan Azərbaycan türklərinin izləri - məscidlər, kəndlər, qəbiristanlıqlar, adətlər və nəfəs alan tarix bir anda yox edilmədi, amma süngülərin, qadağaların və zorakı deportasiyaların içində yaşamaq imkanını əlindən aldı.

Bu faciə yalnız bir xalqın deyildi, regionun bütövlüyünün də itkisi idi. Çünki Qafqazda bir xalq sıxışdırıldıqca bölgə sülhə deyil, qarşıdurmaya daha da yaxınlaşır. Tarixi ədalətin bərpası təkcə keçmişin acısına çarə deyil, gələcəyin təhlükəsizliyinin təminatıdır.

miş torpaqların deyil, pozulmuş insan hüquqlarının, zamana qurban verilmiş nəsilərin, sadəcə, “yurd” adlanan bir məkanın yox, bütöv bir həyat tərzinin bərpası məsələsidir.

Tarixin yaratdığı bu düşyünü açmaq üçün birinci növbədə həqiqət qəbul edilməlidir. Həqiqət gizli qaldıqca münafişələr dərinləşir, tanındıqca isə yeni səhifələr açılır. Ermənistan cəmiyyətinin uzun illər boyu “yox” kimi göstərməyə çalışdığı tarixi gerçəkliklər sülhə maneədir. Tarixin təhrif edilməsi ilə sülh qurmaq mümkün deyil, çünki saxta yaddaş üzərində inşa olunan gələcək gec-tez uçar, dağılar. Ədalətin açmalı olduğu düşyün məhz burada gizlidir: həqiqəti qəbul etmək, tarixi faktları inkar etmədən yeni münasibət yaratmaq.

Tarix bu qapını bağladısı, onu yenidən açmaq bizim, yəni bu bölgədə yaşayan xalqların əlinə verilmiş bir imtahandır. Bu düşyünün açılması yalnız bir xalqın deyil, bütün Cənubi Qafqazın taleyini dəyişə bilər. Çünki Qərbi Azərbaycan məsələsi ədalətin bərpasına aparan yolun simvolu-

varın tütüsü, bağdan gələn alma qoxusu... Bu xatirələr bir gün zorla və qəfil susduruldu. Adamlar evlərini tərk edərkən arxada qalan hasarların, qapısı açıq qalmış həyətlərin və yarımçıq duaların səsi bütün Qafqaza yayılmışdı. Bu səs hələ də tam kəsilməyib, sadəcə, zaman altında gizləni.

Hər bir yurdun bir nəfəsi var, deyirlər. Yurdu boşaldıqda o nəfəs də içində çırpınır. İrəvan da belə nəfəsi itirilmiş bir şəhərdir, min illərin izlərini bağrında saxlayıb, amma onu unutdurmaq istəyənlərin sükutunda boğulub. Göycə gölü hələ də o sərin nəfəsini küləklə ötürür, sanki deyir: “Mən sizi gözləyirəm”. Göycədə yarımçıq qalmış toyların səsi, Nərimanlıda yarımçıq qalmış məktəb yolları bir xalqın yaddaşında hələ də tamamlanmamış bir cümlə kimi dayanır.

Bu tarixi düşyünü yaratmaq asan oldu: sərəncamlar, qadağalar, zorakılıq və məc-

yetim qalır. Qərbi Azərbaycan əraziləri bu gün yetim bir məkandır, sahibinin səsinə, ayaq izini, nəfəsini gözləyən bir məkandır. Çünki bölgələr də insanlar kimidir: darıxar, susar, gözləyər.

Sülh yalnız silahların susması deyil, həm də yaraların sağalması, haqsızlığın etirafı, qayıdış yollarının açılmasıdır.

Sülhün yolu yaddaşı susdurmaqdan yox, tanımaqdan keçir

Bəziləri düşünür ki, bu məsələni unutmaq, “keçmişə bağlamaq” regiona sakitlik gətirə bilər. Lakin tarix göstərir ki, susdurulan həqiqət unudulmur, daha gərgin şəkildə geri qaydır. Qərbi Azərbaycan problemi də unudurulmaqla deyil, tanınmaq və qəbul edilməklə həll oluna bilər.

Bu tanınma üç istiqamətdə özünü göstərməlidir:

- Tarixi həqiqətlərin qəbul edilməsi.
- Qərbi Azərbaycanın tarixini saxtalaşdırmaq cəhdləri nə elmə, nə də sülhə xidmət edir. Gerçək sülh həqiqət üzərində qurulur.
- İnsanların öz doğma yurdlarına təhlükəsiz və mərhələli qayıdış hüququ. Bu prinsip bütün beynəlxalq hüquq sənədlərində yer alır. Qayıdış zorakılıq deyil, hüquqi və humanitar mexanizmlərlə olmalıdır.
- Regional güclər arasında əməkdaşlığın sülh modelinə çevrilməsi. Qarabağ

gələcək qura bilməz. Amma bu müdafiə nifrət üzərində deyil, maarif və həqiqət üzərində qurulmalıdır.

Bəs düşyün harada açılır? Bu sualın qəti cavabı yoxdur, lakin istiqamətlər beləlidir:

- Düşyün beynəlxalq hüquqda açılır. Qayıdış hüququ, mülkiyyətin tanınması, humanitar normalar - bunların hamısı beynəlxalq hüququn açardır.
- Düşyün regional siyasətdə açılır. Azərbaycan və Ermənistan arasında uzunmüddətli sülh müqaviləsi yeni mərhələnin başlanğıcı ola bilər.
- Düşyün cəmiyyətlər arasında dialoqda açılır. Stereotiplər dağıldıqca sülh pəncərəsi daha geniş açılır.
- Düşyün yaddaşın qorunmasında açılır. Tarixi və mədəni irsin dünyaya təqdim edilməsi beynəlxalq dəstəyin əsasını yaradır.

Sülhün açarı insanın əlindədir

Qərbi Azərbaycan məsələsi nə təkcə xəritə ilə, nə də siyasi bəyanatlarla həll edilə bilər. Əsl həll insanın, toplumun və dövlətlərin iradəsindədir. Ədalətin gecikməsi mümkündür, amma itməməsi üçün səsi yüksəltmək, yazmaq, tanıtmək və xatırlatmaq lazımdır.

Bu düşyün, əslində, Qafqazın sınağıdır. Sülh yalnız susmaq deyil, həm də danışmaq, dinləmək və anlamaqdır. Qərbi Azərbaycan torpaqlarından didərgin düşənlərin hekayələrini dinləmək, onların yurdlarına yenidən qayıtmaq haqqını tanımaq, tarixə obyektiv baxmaq sülhün içimizdə atdığı ilk addımlardır. Çünki insan bir ağrını qəbul edəndə o ağrını sağaltmaq da mümkün olur, yox, sayanda isə yara daha da dərinləşir.

Bu gün Cənubi Qafqaz üçün sülhün qapısını açacaq açar məhz budur: insanların yaddaşıla barışması, tarixin ağırlığını qəbul etməsi, haqsızlığa göz yummaması. Hər xalqın içində sülhü istəyən vicdan var, onu oyatmaq üçün isə həqiqətlə üzü-üzə dayanmaq lazımdır.

Sülhün açarı insanın əlindədir, çünki insan nə qədər ki, qorxu, nifrət, təhrif olunmuş yaddaş və süni miflərlə yaşayır, nə özünü azad edə, nə də başqasına yol açə bilər. Amma insan içini təmizlədikcə, zamanın yaratdığı qaranlıq dağıtdıqca sülh yavaş-yavaş yol tapır.

Sülh həm də xatirələrin doğru yerdə dayanmasını tələb edir:

- Ağrı inkar edilmədən
- Haqsızlıq unudulmadan
- Yurd həsrəti günah sayılmadan.

Bu anlayış formalaşanda Qərbi Azərbaycan məsələsi artıq qarşıdurma mövzusu olmur, ədalətin bərpası, insan ləyaqətinin tanınması və birgə yaşamaq mədəniyyətinin yüksəldilməsi məsələsinə çevrilir.

Sülhün açarı insanın öz əlindədir. Əgər insan qəlbini və düşüncəsini açə bilsə, sərhədlər də açılar, yollar da genişlənər, illərlə bağlı qalan problemlər də çözlür. Sülh yalnız siyasi proses deyil, həm də psixoloji məsələdir. Bir insanın içində sülh olmadıqda onun cəmiyyətində də, dövlətlər arasında da davamlı sülhdən danışmaq çətindir. Qərbi Azərbaycan kimi dərin ağrıların yaşadığı bir bölgədə sülhün yolu ilk növbədə psixoloji sağlamlaşmadan keçir.

Məcburi köçürülmə, yurd itkisi, zorakılıq və məhrumiyyətlər insan psixikasında iz buraxır. Bu izlər yalnız fərdi deyil, elə ağırsıdır. Elə ağırsı isə nəsilərə ötürülə bilər: ata evini itirir, oğlu həmin evin kədrini miras alır, nəvə isə həmin acının haradan gəldiyini anlamasa belə onun ağırlığını hiss edir. Bu səbəbdən Qərbi Azərbaycan məsələsi yalnız torpaq, sərhəd və demoqrafiya məsələsi deyil, psixoloji mirasdır.

Sülhün açarı insanın içindədir, çünki hər bir insan - istər yurdunu itirmiş olsun, istərsə də bu tarixi inkar edən kimsə - öz psixoloji müdafiə mexanizmləri ilə yaşayır. Biri ağrını unutmaq üçün susur, biri qorxudan yaddaşını dəyişir, biri də günahsız olduğunu sübut etmək üçün inkar yolunu seçir. Amma bunların heç biri sülh yaratma bilmir.

Sülhün psixoloji başlanğıcı həqiqətə baxmaqdır. Həqiqəti qəbul etməyən cəmiyyət sülhə hazır olmur. Sülh həm də insanın öz içindəki qaranlıqla üzləşməsi və onu işığa çevirməsidir. Bu işıq yandıqda sülhün yolu həm insanın içində, həm cəmiyyətin yaddaşında, həm də regionun siyasətində görünməyə başlayır.

Gülgün QULİYEVA,
siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru

Tarix bəzən bir qapını bağlayır və o qapının açarının yerini dəqiq göstərmir. Qərbi Azərbaycan məsələsi də belədir: bir əsrin içində dəyişən sərhədlər, süni şəkildə yaradılan demoqrafik tablo və zorakı köçürülmələr nəticəsində formalaşan böyük bir faciə zamanın içində düşyünə çevrilib. Bu düşyün, sadəcə, siyasi xəritədəki bir kəsik deyil, insanların taleləri, dağıdılmış evlərin xofu, tərk edilmiş yurdların səsi və yaddaşın dərinində ilişib qalmış həsrətdir.

Qərbi Azərbaycanda əsrlər boyu yaşayan insanlar öz köklərindən heç zaman qopmadıqlarını yaxşı bilirdilər. Hər bir kəndin, hər bir yurdun bir adı, bir nəfəsi, bir adəti vardı: İrəvan bazarının səsi, Göycə gölünün rəngi, Zəngibasarın yaylaqları, Vedibasarın bağları... Bu adlar insanlar üçün coğrafiya deyil, həyatın özü idi. Amma bu həyat XX əsrdə bir neçə dəfə zorla dəyişdirildi: əvvəlcə çar hakimiyyəti dövründə təzyiqlər, sonra sovet illərində planlı şəkildə yerli əhəlinin sıxışdırılması, 1948-1953-cü illərin köçürülmələri, daha sonra 1988-ci ilin etnik təmizləmələri ilə bu torpaqların tarixi demoqrafiyası zorla məhv edildi. Bu hadisələr təsadüfi deyildi, tarixi bir sistemin, siyasi dizaynın nəticəsi idi. Düşyün də məhz burada yarandı: tarixin zorla dəyişdirilən axarı ədalətin qarşısında böyük bir yükə çevrildi.

Lakin hər bağlanan düşyünün bir açması olur. O isə yalnız güc və ya qisasla tapılmaz. Ədalət həm hüquqi, həm mənəvi anlamda bu düşyünün açılmasıdır. Çünki Qərbi Azərbaycan məsələsi, sadəcə, itiril-

dur, bu yol ədalət olmadan nə sülh gətirə bilər, nə də uzunmüddətli sabitlik.

Hər dəfə Qərbi Azərbaycan haqqında danışanda göz önünə əvvəlcə xəritə gəlir, insanlar gəlir. Göycəyə qayıda bilməyən bir ana, İrəvanın küçələrini yalnız yuxularında gözən bir qoca, Zəngibasarda doğulan, amma doğulduğu yeri yalnız ailə albomundan tanıyan bir uşaq... Onların hər biri bu düşyünün canlı şahididir. Çünki Qərbi Azərbaycan məsələsi coğrafiya yox, yarımçıq qalmış həyatların məcnusudur.

Köçürülən ailələrin yaddaşında yüzillik şəkillər gözirdi: yaylağa gedən qatların səsi, göl qırağında yandırılan samo-

buryyyət - bütün bunlar bir neçə il içində yüz illərin nizamını pozdu. Lakin onu açmaq çətin olacaq, çünki burada təkcə torpaq deyil, dərin yaralar var. Hər yara isə səs tələb edir: tanınmaq, anılmaq, qəbul edilmək...

Ədalət bu bağlı qapının yeganə açarıdır. Ədalət hissi yalnız qayıdış demək deyil, həm də tanınmaq, “bu baş verib” deyə bilmək, insanların tale hekayələrinin heç olmasa bir dəfə dinlənilməsidir. Ədalət həm də o deməkdir ki, bir nəonin İrəvandakı evinin 40 ildir cibində saxladığı açarı simvol yox, gerçək olsun.

Bu düşyünün açılması Qafqazın gələcəyi ilə də bağlıdır. Çünki bir xalq öz kökündən qoparılandan sonra o torpaq da

münafişəsinin həlli regionda bir çox tabunu dağıtdı. İndi Qərbi Azərbaycan məsələsi də sülh gündəminə yeni bir yavaşma ilə daxil ola bilər.

Sülh üçün yeni model: Humanitar diplomatiya

Bu günün dünyasında sərt güc nə qədər önəmli olsa da, təkbəşinə heç nəyi həll etmir. Mədəniyyət, dialoq, humanitar diplomatiya və yumşaq güc sülh modelinin əsas dayaq nöqtələridir.

Qərbi Azərbaycan məsələsi də məhz bu çərçivədə təqdim olunsə, regionda yeni bir fikir doğula bilər:

“Torpaq davası” yox, “insan hüquqları və ədalət davası”.

Maarifçilik, humanizm, millətçilik və tərəqqi ideyasının harmoniyası.

Sələflərin mirası: keçmişdən gələcəyə körpü

Əhməd bəy Ağaoğlu, Əli bəy Hüseynzadə kimi böyük fikir adamları Qafqazın gələcəyini sülh, tərəqqi və ədalət üzərində təəvvür edirdilər. Bu gün Qərbi Azərbaycan məsələsi həmin fikrin davamıdır. Onlar deyirdilər ki, bir xalq öz gerçək tarixini müdafiə etməsə, heç bir

